

KANTOV DOPRINOS FORMIRANJU POJMA ZNANOSTI U FILOZOFIJI (2)

MIRKO JAKIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 001:1
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1985-12-15

Članak predstavlja drugi, završni dio prethodno objavljenog pod istim naslovom u »Radovima« 1984/85. Polazeći od osnovnog pojma Kantovog shvaćanja znanosti preko već određenih pojmova aprehenzije, apriornog zora, kvantiteta, supstancije, sinteze, analize, uobrazilje, apercepcije, svijesti, samosvijesti i uma kao pojmova koji pripadaju subjektivnoj sferi njegove filozofije, pokušalo se s identifikacijom i objektivne sfere Kantove filozofije. Kao relacioni pojmovi koji ulaze u spomenutu objektivnu sferu, a u nezaobilaznoj su smislenoj vezi s Kantovim pojmom znanosti, identificirani su pojmovi objekt, supstancija, kvalitet, »po sebi« entitet, zakon kontinuirane promjene. Zatim se pokušalo s analizom Kantove konstrukcije subjek - objekt relacije da bi se došlo do njegovog poimanja pojma istine. Napokon je ukratko naznačen Kantov smisao pojma znanosti i njegovo mišljenje o nekim važnim problemima posebnih znanosti.

Ovdje se još jednom pokazuje revolucionarna Descartesova osnovna ontološka postavka u izmijenjenom obliku. Naime, ovim stavovima Kant nedvosmisleno ukazuje na to da svaku našu misao, ideju, razumsku aktivnost, prati nužno osnovno »Ego-cogito«. Drugim riječima, čista apercepcija uspostavlja samosvijest kao svijest o aktu mišljenja. Kao čista ona je dobivena logičkom apstrakcijom od empirijske apercepcije. U krajnjoj konsekvenci, pojavni objekt je uvijek onaj koji daje sadržaj pojmovima (bilo da je empirijske prirode ili je apriorno konstruiran), pa se svijest i samosvijest uvijek pokazuju kao reflektirane od objektivnosti.

S druge strane, jedinstvo apercepcije, sintetičke moći aprehenzije, mogućnost i akt transcendentalnog promatranja vlastite djelatnosti, su sve zajedno subjektivne moći uma i kao takve apriorne bez mogućnosti izvodljivosti iz pojavne objektivnosti. U odnosu na Descartesovo Ego-cogito određenje kao ontološke osnove cjelokupne subjektivnosti i njegovo određenje »res cogitans« koje ima supstancijalne predznake, Kantovo zasnivanje subjektiviteta je u mnogome različito. Kant ne tvrdi supstancijalnost svijesti u smislu nepromje-

njivog, trajnog supstrata. Naprotiv, zaključak po kojem bi se iz spoznaje o mogućnosti kretanja znanja od jedinstva apercpcije do formiranja pojmova moglo zaključiti na supstancijalnost svijesti, naziva Kant paralogizmom. Supstancijalnost, koja je uvjet našem iskustvu, možemo naći samo u objektivno opstojećem, vanjskom.

S ovim osnovnim određenjem pojma svijesti potpuno smo naveli sve subjektivne osnove i pretpostavke spoznaje i znanstvenog uvida u okviru Kantove filozofije. Međutim, da bismo došli do smisla njegovog određenja pojma znanosti potrebno je pobliže promatrati predmet znanstvenog istraživanja — objekt. Ova potreba se nameće zbog činjenice, priznate u svim filozofijama racionalističkog usmjerenja, pa tako i u Kantovoj, da ne možemo govoriti o bilo kakvoj spoznaji na razini racionalnog bez pretpostavke objekta na koji se govor odnosi. Tim više je to prepoznatljivo u smislu racionalne jezgre znanosti. Pojavni svijet, univerzum, po Kantu, se sastoji od mnoštva ustrajnih supstancijalnih entiteta koji ispunjavaju prostor, pojavljuju se i nestaju u vremenu, međusobno povezani zakonom uzroka i posljedice. Supstancijalnost ovih entiteta, kao i činjenica da zauzimaju određeni prostor i vrijeme, omogućuje da su oni od strane svih ljudi doživljeni jednako, tj. da je za sve ljude pojavni realni univerzum, onako kako se pokazuje njihovim osjetilima, isti. To ova pozicija omogućuje istraživanje pojavnosti razumskim »sredstvima« pa tako i znanost o realnom univerzumu njoj. Postoji dakle mogućnost slaganja umskih spoznajnih moći i zakonitosti svojstvene realnom univerzumu. Međutim, pojavni entiteti se ne pokazuju kao stvar-po-sebi, nego kao njen prikaz, pojava, phaenomenon. Utoliko je moguć umski zahvat kojim razgraničujemo svojstva koja su na strani objekta (a posteriori) i spoznajne moći subjekta (a priori). Osim mogućnosti spoznaje prirodnih pravilnosti, u mogućnosti smo istraživati i samu supstancijalnost konkretnog objekta jer, po Kantu, svaki realni objekt, da bi za nas uopće mogao biti objekt, mora biti supsumiran, zahvaćen od kategorije uma, to jest mora posjedovati kvalitet i kvantitet i biti u relaciji s drugim objektima posredstvom prirodnih zakona. Tvrdnjom o nesumnjivo bitnoj ulozi uma pri formiranju pojave objekta, Kant dolazi u situaciju da objekt proglašuje »nečim« što se na »neki način« slaže s idejama uma. Zato ove ideje ne smiju biti u međusobnoj kontradikciji, među njima mora postojati nužno jedinstvo. Stoga svaki pojam o objektu kao svoj apriorno nužan dio sadrži nužno, apriorno sintetičko jedinstvo ideja uma. Također, shvaćanjem i zahvaćanjem bitnih svojstava objekta pri formiranju pojma o njemu u stanju smo prepoznati istovrsan objekt u sukcesiji vremena (nužnost reprodukcije). Ova mogućnost, povezana s umskim pravilima sinteze, čini moguće jedinstvo apercpcije koje opet determinira svaki objekt. Jedinstvo

apercepcije možemo nazvati i sviješću o nužnim pravilima transcendentalne sinteze uobrazilje pomoću kojih se objekt pokazuje kao jedno posredstvom zorova prostora i vremena. Tako se posredstvom objekta dolazi i do pojma o nužnosti jedinstvene prirode zorova. Svaki realni objekt je u prostoru i vremenu pojava dobivena sukcesivnim aktom sintetičke aprehenzije. U odnosu na prostor: aprehendiramo sukcesivno dio po dio objekta u jedinstvenost jednog određenog ekstenzivnog kvantiteta (limitirana količina). U odnosu na vrijeme: aprehenzija, koja je i sama kao akt sukcesivna, stoga i vremenski determinirana, ujedinjuje osjetilne utiske u smislu intenzivnog kvantiteta (kvalitet). Realni objekt je dakle zorna pojava. Kao nužan uvjet realnog objekta, fenomena, pokazuje se transcendentalna sinteza apriorna mogućnost kombinacije. Kako ovu kombinatornost možemo obuhvatiti pojmom transcendentalne apercepcije, a ta sadrži i umske kategorije, ponovo se vraćamo u situaciju koja je karakteristična za Kantovo shvaćanje subjekt-objekt relacije: svaki pojavni objekt je imanentan spoznajnim moćima uma. Simultanost i sukcesivnost, opisani kao pojmovi kojima se određuje vremenska promjena, primjećujemo samo preko pojavnog svijeta; objekt tako stoji u vremenu čiji jedinstveni tok osigurava i determinira relaciona povezanost pojavnih fenomena. Realni objekt, determiniran prostorom i vremenom, kao osnovu promjene ima njenu negaciju — supstancijalnost. Međutim, ovaj pojam, po Kantu, možemo formirati, u odnosu na pojavni objekt, samo kao ono što nije promjena nego osnova svake promjene. Supstancija nije dakle jedan od pojava među pojavama koja bi se mogla izolirati na razini pojave. Mora dakle postojati jedan objektivni svijet čija bit ne ovisi o našim osjetilima i mislima. Za misao o supstanciji potrebne su realne pojave, ali je pojam o supstanciji neovisan o njima. Kvalitet-kvantitet pojava bitno ovisi o prirodi naših zorova i misli, utoliko je pojam supstancije neovisan o pojavama. Moramo primjetiti poziciju ontološkog fundiranja pojma supstancije kao uvjeta za pojam o bilo kakvom materijalnom realnom objektu. Ostaje mogućnost jedne druge vrste ovisnosti pojma supstancije (ne i njene prirode) od subjektivnog kategorijalnog, umskog uvida, tj. strukture. Ovaj pojam (supstancija) predstavlja jednu od ideja uma, aprioran je, nužan, ovisan jedino o prirodi samog razumjevanja (svaki objekt, u strogom smislu, mora, po Kantu, biti dobiven suđenjem, dakle, razumskom aktivnošću, da bi uopće mogao biti objekt). Za objekt u ovom smislu postoji stroži zahtjev nego što je njegovo zamišljanje ili opažanje. Utoliko je pojam supstancije aprioran, čist pojam, koji sa stanovišta objekta svoju realnost pokazuje samo u pojavnosti i u ovom smislu je neovisan od spoznajnih moći subjekta. Nužnost, pojam supstancije daje sama priroda razuma, a realnu opstojnost indirektan dokaz

izveden iz empirijskog iskustva. Ovdje treba tražiti smisao Kantovog definiranja objekta kao »nečeg« u njegovoj »stvarstvenosti« i objektivnosti. Zbog važnosti ovog indirektnog dokaza za našu postavljenu problematiku možemo ga još jednom ponoviti: Naša aprehenzija dijelova pojavnosti je uvijek sukcesivna. Zato se stalno njen rezultat mijenja. Samom aprehenzijom nismo u stanju razlučiti sukcesiju od simultanosti. Zato se moramo osloniti na umsko znanje po kojem naše iskustvo mora u osnovi imati nešto što je nepromjenjivo, bitno, što jest. Sve mijenjanje koje opažamo u pojavnosti samo su mnogi načini na koje ono što jest postoji. Ovim u prvi plan izbija kao bitan pojam vremena, a odnos supstancije i vremena bitno utječe i na smisao samog pojma vrijeme. Kao ideja uma pojam supstancije nužno slijedi kao jedan od izraza prirode vremena (vrijeme je stalna relacija egzistencije svih pojava). S druge strane: promjena u vremenu nije promjena samog vremena nego pojava mijenja oblik svoje egzistencije; simultanost je samo simultana promjena više promjenjivih u sukcesivnim dijelovima vremena. Iz svega slijedi: vrijeme samo po sebi ne možemo opaziti nego tek samo preko pojavnosti; supstancija kao ustrajnost u vremenu mora biti bitan dio pojave (ali dio koji se ne da izdvojiti kao dio osjetilnih utisaka koji inače pripadaju pojavi), dok je promjena samo akcidencija njene egzistencije (substantia phaenomenon).

Jasno je, na temelju izloženog, da bi zadatak znanstvenog uvida trebao biti u okviru istraživanja tog »nečeg« što Kant naziva ustrajnošću. Pošto se ovakav supstrat nalazi u relacionoj vezi s prostorom i vremenom on nije transcendentan u odnosu na spoznajne moći uma. Ipak, transcendentna ontološka barijera stvari-po-sebi sprečava i sužuje mogućnost znanstvenog uvida. Sprečenost je potpuno ostvarena u smjeru mogućnosti bilo kakvog ispitivanja izvan zoroa (»Ding an Sich« nije u prostoru i vremenu). Tako čovjek nije u stanju imati bilo kakvu »predodžbu« ili pojam o svijetu kakav je on po sebi. Sužavanje se ovim odnosi na imanentnost umskog uvida isključivo na zorne pojavne objekte. Također, već smo ranije naznačili Kantovo odbijanje da se svijest shvati u supstancijalnom smislu. Sada smo u mogućnosti navesti i Kantov razlog za ovo odbijanje: naime, u tom slučaju, pojam svijesti možemo formirati samo na temelju njenog pojavljivanja (simptoma) pa bi svijest po sebi također bila transcendentna spoznaji koja je konstitucionalni dio te iste svijesti. Time bi otpala i mogućnost transcendentnog samopromatranja, a apriorni konstitutivni elementi i moći bili bi samo javni izrazi transcendentne stvari-po-sebi. Ostaje, dakle, da se, ako nismo u mogućnosti da prema osnovnim stavovima Kantove filozofije zaključimo na supstancionalnost svijesti, na njenu refleksivnost.

Pošto smo u prethodnom dijelu označili osnovnu subjektivnu ontološku razinu Kantove filozofije, a sada odredili osnovne pretpostavke njene objektivne sfere, možemo nešto reći i o Kantovom shvaćanju subjekt-objekt relacije. Stvar-po-sebi, shvaćena kao transcendentan »po sebi« entitet, predstavlja po Kantu uvjet pojave bilo kakvog realnog fenomena. Ovdje ne možemo govoriti o uvjetu kao uzroku jer pojam uzročnosti koji predstavlja stvar-po-sebi je s onu stranu spoznajnih mogućnosti uma. U smislu mogućnosti spoznajnog uvida u svijet empirijske datosti moramo se, po Kantu, orijentirati na datosti koje opažamo osjetilima, a u stanju smo ih spoznavati pomoću pravila teorijskog uma. Nužno sintetičko jedinstvo prisutno pri aprehedniranju bilo kakvog zornog objekta dolazi do subjekta, dok objektivna pojavnost aficira naša osjetila različitim kvalitetama. Način aprehediranja u jedinstveni objekt zavisi od objektivne pojavnosti u tom smislu što o njoj ovisi kvalitet utisaka. Fenomen je rezultat formalno-sadržajnog djelovanja subjekta i od njega neovisnog entiteta (samostalna supstancijalnost). Empirijskom apercepcijom, koja kao svoj aprioran uvjet sadrži uvijek transcendentalnu aperceptivnost, podižemo jedinstven zorni objekt do razine svijesti, tj. razine umskih kategorija i apriornih ideja. U empirijskim (sintetičkim) sudovima je prešutno prepoznavanje na temelju prošlih stanja svijesti; memorija je, tako shvaćena, još jedan nužan uvjet za uspostavljanje subjekt-objekt relacije. Na strani objekta je ogroman broj različitih kvalitativnih utisaka koji se kontinuirano mijenjaju u skladu s promjenama afektacija prostorno-vremenskih ograničenja, i to u skladu sa zakonitostima prirode. Takva jedna zakonitost jest zakon kontinuirane promjene, odnosno nepostojanje skokovitih promjena u prirodi. Ovaj zakon je posljedica Kantovog shvaćanja kvantiteta, kvaliteta, prostora i vremena kao kontinuiranih veličina. Ono što vrijedi za kvalitet objekta vrijedi i za njegovu količinu: ograničen kvantitet u kojem se objekt pojavljuje. Naime, kvantitativni limiti objekta ovise samo o njemu, a ne o konstituciji naših osjeta i mišljenja.

Nakon ovog naznačivanja Kantovog određenja subjekt-objekt relacije u stanju smo nešto više reći o njegovom shvaćanju smisla pojma istine. Već smo rekli da je za Kanta istina potvrđivanje postojanja u odnosu na realnost (svojevrsan vid korespondencije). Razlika između realnog i zamišljenog se pokazuje mogućnošću postojanja dva načina zorova, tj. zornih objekata. Prvi način je postojanje u mislima, drugi u realno opstojećem univerzumu. Zamišljeno dakle, da bi potvrdilo svoju realnost u smislu supstancijalne egzistencije, mora se tražiti samo potvrđivanjem u empirijskoj realnosti. Sudovi, koji su stvoreni na temelju zamišljenih pojmova, koji opet nisu mogući bez zamišljenih zorova, postaju hipoteze i tek njihovim potvrđivanjem putem empirijskih iskustava

moгу graditi jednu znanstvenu teoriju. U Kantovoj podjeli pojmova na empirijske, matematičke i kategorije osnovna, razlika važna za formiranje pojma znanosti je razlika koju možemo ostvariti različitim kombiniranjem elemenata koji ulaze u sadržaj pojmova, bilo empirijskih ili apriornih. Nužan aprioran aktivitet subjekta kojim formiramo pojmove iscrpljuje se u određenjima raznovrsnosti čistih zornih objekata, sintezi uobrazilje i čistim pojmovima razumijevanja. Čistom sintetičkom uobraziljom, čiji pojmovni izraz predstavljaju kategorije uma, potpuno su dana pravila po kojima se razum vlada u bilo kom suđenju. Dakle, znanje o objektu je tek onda znanje kada je suđenjem dovedeno do svijesti subjekta. Da je svaka empirijska sinteza uvjetovana čistom sintezom proizlazi iz Kantovog mišljenja da je za svako apriorno znanje potrebno prisustvo čistih zornih objekata. Čisto zorni objekti svoju mogućnost zornosti (zornog zamišljanja) dobivaju od apriornih zorova prostora i vremena. Pošto se čitav fenomenalni empirijski svijet nalazi pod umskim kategorijama, jasna je Kantova pozicija po kojoj je apriorna sinteza uvjet svake empirijske sinteze. Time je ujedno ocrtan osnovni stav kojim se tvrdi mogućnost slaganja uma i pojavnosti, teorijsko dohvaćanje istine o univerzumu: **znanost**. Kategorije uma i pojavnosti stoje u nužnoj relaciji, i to je osnovni moment iskustva; kada zorni objekti *ne bi* bili u mogućnosti dolaženja do svijesti putem suđenja, oni ne bi mogli ni na koji način biti objekti (odnosno samo zorni objekti su objekti uopće!), a to ne bi mogli kada se ne bi slagali s formama mišljenja. Iz ovog nužno slijedi mogućnost apriornog znanja koje je nužno primjenjivo na objekte empirijskog iskustva. Produktivnom sintezom uobrazilje u stanju smo stvoriti razne apriorne predodžbe (geometrijske likove i tijela) i u njima, apliciranjem na empirijsko iskustvo, tražiti osnove za određivanje istine o vanjskom, pojavnom, empirijskom. Ipak, ljudska spoznajna moć daje nužne zakone po kojima je pojavnost za nas to uopće, ali to ne znači da čitavu pojavnost možemo izvesti iz uma (solipsistički), ili da bismo, osim na transcendentalnom području ispitivanja umskih spoznajnih moći, mogli apriorno konstruirati bilo kakvo znanje o empirijskom. Našu spoznaju o svijetu može proširiti samo empirijska sinteza (a apriorna sinteza samo u slučaju apriorno fundirane znanosti kao što je matematika). Dakle, prestroga je tvrdnja po kojoj je Kant implicitno tvrdio kako zapravo nemamo što učiti od objekta. Njegov zahtjev, donesen na temelju shvaćanja o apriornoj sintetičkoj prirodi matematičkog znanja, za prisustvom zornog sadržaja pri formiranju bilo kakvih pojmova, pokazalo se pogrešnim. Tako se svijet pokazuje kao pojavnost zahvaljujući osjetima i mišljenju. Um je u stanju prevladati puku sliku pojavnosti mišljenjem i postati svjestan svijeta ustrajnih supstancija koje su u međusobnoj interakciji (kauzalitet).

Međutim, ovako dohvaćen svijet je ograničen ljudskim moćima spoznaje (pretpostavljanje granica mogućnosti spoznaje — transcendentalnost). Pojmovi supstancije, prostora, kauzaliteta su formirani na temelju apriornih ideja uma i u slučaju da oni ne bi mogli biti aplicirani na empiriju ne bi bilo nikakve mogućnosti stvaranja nekontradiktornog sintetičkog empirijskog znanja, empirijske znanosti bi bile nemoguće. U redakcijskom zahvatu znanstvenog uvida na »bitne« elemente pojavnosti prva mogućnost se, po Kantu, ogleda u reduciranju fenomena na njegove prostorno-vremenske koordinate.

Druga mogućnost reduciranja je mjerljivost tih relacija, tj., svodljivost objekta na količinu (mogućnost brojevnog izraza), treća mogućnost kvantitativnog opisivanja kvaliteta (npr. mjerenje intenziteta), četvrta svodenje pojma o prirodi na zakone koji u njoj vladaju (npr. navodi Kant, *realitas phaenomenon* se daje djelomično odrediti kao repulzija i atrakcija). Moramo primijetiti da u Kantovom stavu ideja supstancije, koja je izvedena apriori na principima pretpostavke jedinstvenog prostora i vremena, određena je hipotetski, a zatim je na temelju ove ideje postuliran zakon o održanju mase. Odnosno, količina supstancijalnosti u prirodi ne može se smanjivati ni povećavati što proizlazi iz njene prirode jer se ona kao uvjet svake promjene ne može sama mijenjati. Ovim se ujedno sužuje smisao određenja o nepromjenjivosti supstancije u smislu relacionosti u odnosu na pojam kvantiteta. Također, u odnosu na pojam vremena kao apriorne forme pojavljivanja moguća je redukcija na kvantitet, tj. odredljivost jednog dijela vremena ovisi o promjeni koju možemo mjeriti, dio vremena koji je ovako određen je samo dio jedinstvenog sveobuhvatnog vremena čija intuitivna ideja jest nelimitirana, ideja beskonačnosti. Ova ideja pretpostavlja beskonačnu mogućnost dijeljenja bilo kojeg vremenskog odsječka pa se vrijeme, kao i prostor, pokazuje kao kontinuitet. Stoga je moguća i njegova refleksija o pojmu ekstenzivnog kvantiteta kao o sintezi istovrsnosti u relacijama prostora i vremena (*quantitas phaenomenon*). Pod istovrsnošću se misli na realnost kvaliteta koju možemo opisati i kao pojam o sintezi egzistencije u smislu realnog, objektivnog pojavljivanja. Osnovnu razliku između ekstenzivnog i intezivnog kvantiteta Kant postavlja tako da intezivni kvantitet više veže uz pojam jedinstvene cjeline dobiven na temelju sintetičkog jedinstva aprehenzije; ekstenzivni kvantitet veže uz ideju dijelova kontinuiteta relacija prostora i vremena, pa određenja ekstenzivnog kvantiteta imaju karakter ograničavanja dijela na temelju protežnosti, dok se u pozadini uvijek nalazi ideja beskonačnosti što omogućuje stalno dodavanje dijelova (korak indukcije). Čisti oblici geometrije, zasnovani na sintetičkoj uobrazilji a priori su mogući kao čiste forme empirijskog objekta, ali i

kao sadržaji nužni za formiranje čistih pojmova geometrije. Čisti zorovi impliciraju mogućnost čiste geometrije, a kao apriorne forme pojavnih objekata osiguravaju nužnost mogućnosti apliciranja čistih pojmova geometrije na pojavnost. Sintetičkom uobraziljom u mogućnosti smo konstruirati pojmove čiste geometrije zorno ih a priori prikazujući u odnosu na bilo kakav empirijski objekt. Kao pravila sinteze služe aksiomi geometrije. Ovakvim filozofskim zasnivanjem Kant euklidsku geometriju proglašava jedino mogućom, jer je jedino ovakva geometrija praćena zornim prikazom. Novija istraživanja (Jarkko Hintikka 1974.) navode uvjerenje da je Kant ovo svoje rješenje zasnovao na principima Euclidove metode dokazivanja. Zaista, Euclid je svoje principe podijelio u dva dijela: 1. *protasis* — proglašavanje općeg suda koji dobiva snagu aksioma, 2. *expositio* — primjena ustvrdenog na konkretnom, zornom primjeru. Ne umanjujući značaj ovakvog zaključka moglo bi se dodati da osnovne razloge Kantovog postupka ipak u prvom redu treba tražiti u povijesnim i povijesno-filozofskim razlozima. Činjenica je da u vrijeme Kantovog življenja euklidska geometrija uživa status neprikosnovene paradigme, također, ne postoje nikakve praktične potrebe koje bi možda prekoračivale mogućnosti ove paradigme. Još se ne javljaju istraživači koji bi nadilazili kako paradigmatške postavke tako i praktičke potrebe (što je inače u znanosti moguće). Ako Kantove rezultate promatramo s aspekta modernih teorija o prirodi matematike (i znanosti uopće) onda možemo ustvrditi da je većina Kantovih postavki prevladana ili se pokazala pogrešnom, npr. neodrživ je Kantov stav o matematičkim sudovima kao sudovima donesenim na temelju sinteze a priori. Svi matematički sudovi su redom analitički, a jedna vrsta geometrije se pokazala kao apriorna, ali ne i sintetička, druga sintetička, ali ne i apriorna.

Možemo dakle zaključiti:

iako Kantovi osnovni pojmovi koji leže u transcendentnom području istraživanja svi zajedno predstavljaju metafizički, odnosno spekulativno zasnovane pojmove, ipak predstavljaju poticaj za pokušaj znanstvenog promišljanja ovih problema. Jer i sama znanost danas nedokazano tvrdi »ono nešto« što omogućuje umu (ili ljudskom mozgu svejedno) dohvaćanje »objektivnog« realiteta. Također, već u znanosti postignuti rezultati, koji uvjerljivo obaraju Kantovo mišljenje (npr. Kantovo mišljenje o sintetičkom karakteru matematičkih sudova, ili stav po kojem priroda ne tupa skokove što je dovedeno u pitanje rezultatima kvantne fizike) nisu ipak takvog karaktera da bi Kantovu filozofiju znanosti učinili potpuno neinteresantnom. Navedimo, u tekstu donekle problematizirano, nekoliko elemenata koji mogu potkrijepiti ovaj stav:

- a) mjerljivost, odnosno kvantitativna brojevnja odredljivost, jest o ovoj filozofiji jedan od osnovnih ontoloških priusa pri određenju same pojavnosti,
- b) pojam uzroka igra u spoznavanju odlučujuću ulogu,
- c) istina predstavlja potvrđivanje postojanja *korespondencijom* s realnošću (pojavnošću).
- d) *sigurnost* sintetičkog znanja (dakle cjelokupne spoznaje empirijskih znanosti!) ovisi o stupnju empirijske evidencije,
- e) aktivitet subjekta ima odlučujuću ulogu u spoznajnom procesu,
- f) vrijeme je izjednačeno s procesom, itd.

Svako od navedenih Kantovih određenja i danas je živo u znanosti. Postoje također i znanstvenofilozofske postavke, u tekstu donekle problematizirane, koje možemo prepoznati indirektno u Kantovim stavovima, a one i danas za filozofiju znanosti predstavljaju živuće probleme. Npr., u filozofiji znanost danas živući generalni stav po kojem znanost producira (proizvodi) jedan oblik filozofije postulirajući neka »svojstva« realnog univerzuma koja se ne daju izvesti iz pojavnosti (npr. generalne intuicije) možemo implicite prepoznati u Kantovom postuliranju pojma supstancije. S aspekta gledišta suvremene filozofije znanosti Kantova filozofija (odnosno za ovo područje njen relevantan dio) predstavljala bi jasno racionalistički zasnovanu filozofiju s ne baš nedvojbenom tendencijom prema realizmu, iako, što je u tekstu donekle problematizirano, Kantov stav o svijesti i njegovo zaključivanje na refleksivnost može dati elmenata za potvrdu ove tendencije.

LITERATURA:

1. Immanuel Kant, *Kritik der Reinen Vernunft*, Reclam, Leipzig 1928.

Mirko Jakić: KANT'S CONTRIBUTION TO THE FORMATION OF THE
CONCEPT OF SCIENCE IN CONTEMPORARY PHILOSOPHY

S u m m a r y

This article is the second and concluding part of the article printed under the same title in »Radovi... 1984/85«. Starting from the basic Kant's sketch of the concept of science in relation with the concepts of *apriori* perception, apprehension, quantity, substance, synthesis, analysis, apperception, consciousness, self-consciousness, intellect, as the concepts which belong to subjective sphere of the Kant's philosophy. As relational concepts dealing with objective sphere, and at the same time as relational, in unavoidable sense, with his concept of science. The following concepts are analysed: object, subject, quality, »in themselves« entity, the law of continuous change. After that, the author tries with the analysis of Kant's construction of subject-object relation, and the attempt was aimed at his understanding of the concept of truth. Finally, in brief, the author signified Kant's sense of the concept of science and his Thought about some important problems of the distinct sciences.